

Kakareko, Andrzej

Kościół parafialny w Wilnie w świetle relacji o stanie diecezji i statutów synodów wileńskich (XVI-XVIII w.)

Rocznik Teologii Katolickiej 4, 99-110

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Andrzej Kakareko

AWSD w Białymstoku

**KOŚCIOŁY PARAFIALNE W WILNIE
W ŚWIETLE RELACJI O STANIE DIECEZJI
I STATUTÓW SYNODÓW WILEŃSKICH (XVI-XVIII W.)**

**PARISH CHURCHES IN VILNIUS
IN THE LIGHT OF THE REPORTS ON THE STATE OF THE DIOCESE
AND THE STATUTES OF VILNIUS SYNODS (16TH-18TH CENTURY)**

The parish structure in the Vilnius diocese was formed relatively late. The ill-developed parish network made governing the diocese and pastoral work at the parishes difficult both in Vilnius – the capital of the diocese – and outside of it. A great help in pastoral work was provided by religious orders, whose members were actively involved in working with the faithful. Parishes were formed around their churches, especially those that had hospitals. Religious parishes were also formed in Vilnius. The question of forming parishes in the capital of the Great Duchy of Lithuania has not hitherto been researched in detail. We can find important information on the subject in the acts of the Vilnius synods, where, as it turns out, decisions relevant for pastoral work at parishes were made. At the synod of 1685 three new religious parishes were established in the suburbs of Vilnius at the churches of St. Stephen, St. Joseph and St. Nicodemus and Bartholomew. The synod precisely defined the extent of their jurisdiction. The decisions of this synod were confirmed at the diocesan synod of 1744. There is also a significant amount of important data on parish churches in Vilnius contained in the reports on the state of the diocese sent by the Vilnius bishops to Rome. These reports confirm and compliment the data on parish churches in Vilnius contained in the above-mentioned synod statutes.

Na temat organizacji parafialnej w diecezji wileńskiej powstało niemało opracowań. Okazuje się jednak, że mimo narastającej literatury przedmiotu i publikacji źródłowych temat ten wymaga dalszych studiów. Historycy biskupstwa wileńskiego nie dali dotąd pełnej odpowiedzi na pytanie, jak na przestrzeni wieków kształtowała się organizacja parafialna w stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wiele ważnych informacji na temat rozwoju sieci parafialnej w samym mieście

i na jego przedmieściach zawierają relacje o stanie diecezji przesyłane przez biskupów wileńskich do Rzymu oraz statuty synodów diecezjalnych. Szczególne znaczenie mają właśnie ustawy synodalne, których celem było nie tylko dostosowywanie prawodawstwa powszechnego do warunków lokalnych, ale także rozwiązywanie aktualnych problemów natury administracyjnej czy duszpasterskich. Ich treść była często owocem dyskusji, które miały miejsce na synodzie oraz stanowiła realizację postulatów zgromadzonego na synodzie duchowieństwa¹. Z treści statutów synodalnych widać, że nierzadko dyskusje i dezyderaty kleru dotyczyły tworzenia, a przede wszystkim rozgraniczenia parafii.

Pod koniec XIV stulecia w Wilnie były przynajmniej cztery kościoły, z których jeden z całą pewnością istniał w czasach przed Jagiellą. Był to franciszkański kościół pw. św. Mikołaja „extra muros castris Vlnensis”, założony za pozwoleniem wielkiego księcia Giedymina około roku 1322². Drugi kościół franciszkański pw. Najświętszej Maryi Panny występuje w źródłach od 1392 r. Podobnie jak kościoły pw. św. Mikołaja i św. Marcina nie był on kościołem parafialnym. Przez długi czas jedynym kościołem parafialnym w Wilnie był kościół pw. św. Jana, do którego należało całe miasto ograniczone na początku XVI w. murami³. Pod koniec XV w. pojawiła się w Wilnie druga parafia przy kościele pw. św. Piotra na Antokolu, która obejmowała przedmieścia antokolskie i okoliczne wsie⁴. Zapewne została ona założona przez Kazimierza Jagiellończyka⁵. J. Kurczewski podaje, że kościołem parafialnym był przez pewien okres, założony w 1441 r. przez Kazimierza Jagiellończyka kościół pw. Ducha Świętego Parafię tę przyłączono później do parafii św. Jana, kiedy kościół przejęli dominikanie, którym Aleksander Jagiellończyk w 1501 r. ufundował przy kościele klasztor⁶. Probostwem świeckim był założony w 1536 r. kościół pw. Świętej Trójcy⁷.

Podobnie jak w innych miastach w Wilnie oprócz kościoła parafialnego pw. św. Jana istniały kościoły klasztorne i przy założonych szpitalach⁸.

¹ Duchowieństwo zgromadzone na synodzie diecezjalnym nie posiadało żadnej władzy ustawodawczej. Jedynym prawodawcą na synodzie diecezjalnym był biskup diecezjalny. Mógł on ogłaszać dekryty bez zgody duchowieństwa, chociaż w niektórych sprawach miał obowiązek wysłuchania zdania kapituły katedralnej. Także i w tych sprawach mógł postępować w sposób nieskrępowany, chyba że prawo stanowiło inaczej. Zob. Benedictus XIV, *De synodo dioeciesana libri tredecim*, Lib. 13, cap. 8.

² J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu*, Poznań 1972, s. 58.

³ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu*, dz. cyt., s. 58-59.

⁴ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu*, dz. cyt., s. 59.

⁵ Por. J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu*, dz. cyt., s. 64.

⁶ J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1912, s. 168.

⁷ J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, dz. cyt., s. 168.

⁸ Por. H.E. Wyczawski, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska 1989, s. 161. Szerzej na temat praw parafialnych zob.: B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 4, Kraków 2002, s. 306-312.

Sprawowano przy nich określone zadania duszpasterskie, co wymagało podejmowania określonych decyzji również z uwagi na tzw. prawa parafialne. Otóż według przepisów prawa kanonicznego do głównych praw parafialnych należało szafarstwo sakramentów – udzielanie chrztu, spowiedź, Msza św., sakrament chorych, błogosławienie małżeństw, głoszenie kazań, pogrzeby, wychowanie młodzieży, troska o chorych i ubogich. Z powyższymi prawami parafialnymi związane były funkcje zastrzeżone przez prawo kanoniczne dla plebanów. Do proboszczów należało odprawianie niedzielnej i świątecznej Mszy św., w której parafianie mieli obowiązek uczestniczyć. Wierni spowiadali się u swojego proboszcza i w swojej świątyni przyjmowali Komunię św. wielkanocną oraz pozostałe sakramenty. Wyłącznym prawem plebana było grzebanie swoich parafian oraz błogosławienie małżeństw. Z okazji czynności religijnych wierni zobowiązani byli do określonych świadczeń na rzecz proboszcza. Były to tzw. „*iura stolae*”. Ponadto do dochodów parafialnych należały dziesięciny.

Na terenach, gdzie sieć parafialna była niedostatecznie rozwinięta, niektóre funkcje kościołów parafialnych przejmowały kościoły klasztorne⁹. Tak też było w diecezji wileńskiej. Z racji duszpasterskich także w Wilnie powstawały ośrodki duszpasterstwa parafialnego przy istniejących już kościołach klasztornych, zwłaszcza przy tych, gdzie były szpitale. Potwierdzają to relacje o stanie diecezji przesyłane przez biskupów wileńskich do Rzymu oraz statuty synodów diecezjalnych.

Pierwsza relacja o stanie diecezji, w której znajdujemy wzmiankę o kościołach parafialnych w Wilnie pochodzi z 1609 r. W tej relacji biskup Benedykt Wojna informuje Stolicę Apostolską, że w mieście Wilnie przy kościele parafialnym pw. św. Jana Chrzciciela są jezuici, którzy posiadają przy nim kolegium, czyli akademię ze wszystkimi wydziałami, w tym także wydział teologiczny¹⁰. Kolejną wzmiankę o wileńskich kościołach parafialnych zawiera sprawozdanie o stanie diecezji z 1651 r. biskupa Jerzego Tyszkiewicza. W relacji biskup donosi, że w mieście Wilnie oprócz katedry jest kościół parafialny pw. św. Jana¹¹. W innym miejscu relacja ogólnie wspomina o czterech kościołach prepozyturalnych oraz siedemnastu kościołach zakonnych¹². Jeśli chodzi o kościoły prepozyturalne relacja nie wymienia ich z nazwy. Biskup informuje jedynie, że istnieją przy nich dostatecznie uposażone szpitale oraz dwa inne. Kościoły te wymienia *Ordo et nume-*

⁹ Stosunek klasztorów do parafii wymaga gruntowniejszych badań. Ślady roli zakonów w duszpasterstwie parafialnym znaleźć można w licznych skargach plebanów na kler zakonny, który wchodził w niektóre prawa plebanów. Zob. S. Litak, *Struktura i funkcje parafii*, w: *Kościół w Polsce (wiek XVI-XVIII)*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Kraków 1969, s. 293.

¹⁰ *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, red. P. Rabikauskas, t. 1, Romae 1971, s. 37.

¹¹ *Relationes status dioecesium*, dz. cyt., s. 90.

¹² Por. *Relationes status dioecesium*, dz. cyt., s. 91.

rus ecclesiarum Diaecesis Vilnensis zamieszczone w aktach synodu biskupa Aleksandra Sapiehy z 1669 r. Z przedstawionego tam spisu kościołów wynika, że kościołami prepozyturalnymi w Wilnie były kościoły pw. św. Stefana, Świętej Trójcy, św. Magdaleny i Świętych Nikodema i Józefa¹³. Jako kościoły parafialne w statutach tego synodu wymieniane są kościół pw. św. Jana i kościół antokolski pw. św. Piotra.

Istotne zmiany w sprawie rozgraniczenia parafii w Wilnie zostały wprowadzone na podstawie decyzji podjętych na synodzie diecezjalnym zwołanym przez biskupa Aleksandra Kotowicza w 1685 r. W statucie „*De Ecclesia Parochiali Antocolensi*” synod potwierdził prawa parafialne parafii na Antokolu¹⁴. Czytamy w nim, że kanonicy regularni laterańscy ukazali w sposób bezsporny w oparciu o prawa fundacyjne swego kościoła i w oparciu o prawny rozdział tejże parafii antokolskiej od kościoła parafialnego wileńskiego i dlatego synod postanowił, aby położone za rzeką Wilią dobra *Sznipiszki* (Śnispiszki) wraz z domami należącymi do różnych osób i mieszkającymi w nich ludźmi oraz inne miejscowości od dawnych czasów do niego należące, takie jak *Bołtupie*, *Werki*, dalej tereny *ante Ierusalem* (Jeruzolimka) wraz z przyległościami, a także leżące po drugiej stronie Wilii *Rakanciszki*¹⁵, *Wikuciany*, *Florany*, *Szacieniki*, *Kiwiszki*, *Haydumy*, *Szkoystery*, *Mackany*, *Koyrany* (Kojrany), *Gutderki*, *Antowile* i *Wiszupy*, winny należeć do tegoż kościoła antokolskiego i być przezeń zarządzane. Synod informuje dalej, że prepozyt tego kościoła ksiądz Michał Rusiecki poprosił biskupa, aby zatroszczył się, by *Sznipiszki* i tereny do nich przyległe, do tej pory oderwane od parafii, zostały jej zwrócone i potwierdzone zostały jej prawa zgodnie z prawem fundacyjnym. Biskup tę prośbę uznał i potwierdził prawo udzielania chrztu i duszpasterstwo względem parafian ze Śnispiszek i Werek wraz z przyległościami w stronę Wilii i gdzie indziej oraz nakazał je przywrócić na mocy praw parafialnych przysługujących kościołowi antokolskiemu¹⁶.

¹³ *Acta Synodi Diaecesis Vilnensis Praesidente Illustrissimo Ac Reverendissimo Domino D. Alexandro in Macieiów Sapieha Dei et Apostolicae Sedis Gratia Episcopo Vilnensi...* (1669), k. h2. Por. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, dz. cyt., s. 467.

¹⁴ *Acta, Constitutiones et Decreta Synodi Diaecesis Vilnensis...*, Praesidente Illustrissimo Ac Reverendissimo Domino Domino Alexandro Michaelae Kotowicz Dei et Apostolicae Sedis Gratia Episcopo Vilnensi... (1685), k. 21-22. Por. A. Kakareko, *Synod biskupa Aleksandra Kotowicza z 1685 r.*, w: „*Rocznik Teologii Katolickiej*” 3 (2004), s. 140.

¹⁵ Obecnie Nowa Wilejka. Por. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, dz. cyt., s. 585.

¹⁶ Sprawom granic parafii poświęcony był również następny artykuł synodu z 1685 r. „*De Ecclesia Pivoszunensi*”. Czytamy w nim, że benedyktyni ze Starych Trok zrezygnowali „*ex charitate*” z dóbr Pivoszuny, gdzie była świątynia „*non obligata ad curam animarum*” i na tej podstawie synod postanowił, aby zostały one na stałe wyłączone do parafii Daugi. Por. „*Acta, Constitutiones et Decreta Synodi*” (1685), k. 22. Zob. A. Kakareko, *Synod biskupa Aleksandra Kotowicza*, dz. cyt., s. 140. Parafię w Pivoszunach i jej aktualnych proboszczów wymieniają

O wiele ważniejsze postanowienia znalazły się w artykule „De exdiuisione & dislimitatione Parochorum in Diaecesi Vilmensi” (k. 35-37) a szczególnie w jego części drugiej.

Na początku statutu znajduje się zapis zapowiadający podjęcie działań mających na celu wytyczenie granic pomiędzy kościołem katedralnym i kościołem św. Jana w Wilnie, który to zapis, jak czytamy, został wprowadzony zgodnie z postulatami duchowieństwa obecnego na synodzie¹⁷. Synod zapowiadał powołanie komisarzy, których zadaniem byłoby wyznaczenie granic między kościołem katedralnym i parafią św. Jana w Wilnie według wcześniejszych ustaleń. Dlatego też przypomniał dawne prawo katedry, matki wszystkich kościołów, udzielania chrztu wszystkim nowo narodzonym dzieciom w parafii wileńskiej i zalecił je przywrócić, tak jak było przed zajęciem Wilna przez Moskwę. Nakazał przeto odbudowanie zniszczonej w czasie najazdu chrzcielnicy i ustawienie jej w miejscu stosownym według zaleceń biskupa i kapituły.

Drugi postulat, najistotniejszy, dotyczył oddzielenia od parafii św. Jana terenów położonych poza murami miasta i utworzenia tam nowych parafii. Decyzję tę uzasadniano tym, że z powodu swojej rozległości parafia świętojańska ze szkodą dla dusz nie była w stanie w stopniu dostatecznym zaspokoić potrzeby wiernych („*quinque Vicarij in ministracione Sacramentorum et cura animarum sufficere nullo modo possunt*”). Postanowiono skorzystać z przykładu miasta Krakowa, „*in qua quamuis minus populosa comparatione cum Vilmensi*” istnieją liczne kościoły parafialne w murach miasta i poza nimi¹⁸, w których sprawuje się duszpasterstwo oraz udziela sakramentów świętych i nadać prawa parafialne trzem kościołom położonym poza murami miasta, a mianowicie kościołom prepozyturalnym pw. św. Stefana i Świętych Józefa i Nikodema oraz kościołowi ojców augustianów pw. św. Augustyna (św. Bartłomieja)¹⁹, aby wierni w mieście i poza nim żyjący nie byli pozbawieni dóbr duchowych, zwłaszcza ci, którzy są oddzieleni pomiędzy „naroda-

spisy parafii zamieszczone w aktach synodów z 1717 r. i 1744 r. Por. *Decreta, Sanctiones et Universa Acta Synodi Dioecesanæ Ab Illustrissimo Excellentissimo ac Reverendissimo Domino D. Constantino Casimiro Brzostowski Dei et Apostolicæ Sedis Gratia Episcopo Vilmensi...* (1717), s. 145; *Synodus Dioecesana Vilmensis Ab Illustrissimo, Excellentissimo ac Reverendissimo Domino D. Michæale Joanne Zienkowicz...* (1744), s. 182.

¹⁷ *Acta, Constitutiones et Decreta Synodi* (1685), k. 35-37. Zob. A. Kakareko, *Synod biskupa Aleksandra Kotowicza*, dz. cyt., s. 143.

¹⁸ W pierwszej połowie XVII w. w Krakowie było 11 kościołów parafialnych. Zob. S. Litak, *Struktura i funkcje parafii*, dz. cyt., s. 291.

¹⁹ Por. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, dz. cyt., s. 178. Parafia na Zarzeczu w 1814 r. została przeniesiona do kościoła bernardyńskiego pw. św. Franciszka. Kościół pw. św. Bartłomieja pełnił rolę kościoła filialnego. Zob. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, dz. cyt., s. 168, 172; J. Garniewicz, *Świątynie wileńskie od czasów najdawniejszych do obecnych. Przewodnik historyczny*, Kędzierzyn Koźle – Wilno – Ryga 1993, s. 120.

mi przewrotnymi” i pozostają bez prawdziwej religii rzymskiej, otrzymali potrzebną im pociechę i wsparcie. Jednocześnie ściśle określono granice tych parafii.

Zgodnie z postanowieniem synodu parafia pw. św. Stefana otrzymała prawa parafialne (*Primo ut Ecclesia S. Stephani Praepositis gaudeat jure Parochiali*) i obejmować miała tereny rozciągające się przez cały plac przy Bramie Rudnickiej²⁰ aż do samego kościoła oraz miejsca przyległe wzdłuż i wszerz drogi oddzielającej przedmieścia od placu przy bramie zwanej Ostrą aż do drogi, która prowadzi *ad Wygros* przez kanały miejskie z wyjątkiem domu *Horoszczanka* położonego przy tej drodze i dalej do drogi, która prowadzi do Trok od bramy miejskiej zwanej Trocką²¹.

Do kościoła św. Józefa i Nikodema²², przy którym sprawowano duszpasterstwo z racji na założony przy kościele szpital, decyzją synodu miał należeć cały plac przy Ostrej Bramie wraz z przedmieściem aż do nadbrzeży rzeki Wilenki. Przyłączono też do niej *Popławy*²³ oraz okoliczne miejscowości, a mianowicie dobra *Gory* (Góry)²⁴ z przyległymi do nich wsiami „*prout ex antiquo de iure*”.

Ponieważ w diecezji wileńskiej ojcowie kanonicy regularni od pokuty przy swoich klasztorach sprawowali duszpasterstwo i udzielali sakramentów świętych, ich klasztorowi wileńskiemu na Zarzeczcu prawodawca synodalny powierzył to przedmieście oraz kościoły znajdujące się poza murami miasta od Bramy Spaskiej²⁵ aż do ostatnich domów leżących przy drodze

²⁰ Brama Rudnicka znajdowała się przy kościele karmelitańskim. Za nią rozpoczynał się gościniec krakowski. Por. J. Remer, *Wilno*, Poznań (reprint z 1995 r.), s. 44.

²¹ Brama Trocka sąsiadowała z Franciszkanami.

²² Kościół ten obecnie nie istnieje. Był położony za Ostrą Bramą, po przeciwległej stronie placu, w zaułku św. Nikodema. Wzniesiony został przez biskupa E. Wołłowicza i jezuitów razem ze szpitalem św. Łazarza dla chorych na choroby zakaźne. Był to kościół szpitalny, drewniany. Kościół ten spłonął w 1749 r. Odbudowany został w 1758 r. jako mурowany. W końcu XVIII w. ponownie został zniszczony przez pożar. J. Garniewicz, *Świątynie wileńskie*, dz. cyt., s. 133. Por. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, dz. cyt., s. 170. O odbudowaniu tego kościoła biskup Zienkowicz powiadomił Stolicę Apostolską w relacji o stanie diecezji z 1759 r. W relacji tej donosi, że za jego rządów w Wilnie poza murami miasta zostały odbudowane od fundamentów „*inducendo elegantiorum formam*” dwa kościoły prepozyturalne, tj. Świętych. Józefa i Nikodema oraz św. Stefana. Informuje przy tym, że odbudowa pierwszego została dokończona i zostały przez niego przydzielone środki na nowy ołtarz, drugi zaś kościół jest na ukończeniu. Por. *Relationes status dioecesium*, s. 193.

²³ Obecnie dzielnica Wilna położona wzdłuż ul. Subocz (współcześnie Paupys).

²⁴ Obecnie dzielnica Wilna o tej samej nazwie (współcześnie Guriai).

²⁵ Brama Spaska sąsiadowała z małą cerkiewką Spaską, która znajdowała się obok cerkwi soborowej pw. Wniebowzięcia Przczystej Bogarodzicy. Por. J. Remer, *Wilno*, dz. cyt., s. 44.

Połockiej²⁶ to przedmieście kończących, z drugiej zaś strony aż do rzeki Wilenki²⁷.

Na koniec synod postanowił „*ratione fontis baptismalis et ibidem administrationis Sacramentorum*” określić granice jurysdykcji kościoła katedralnego, które obejmowały przedmieścia przy Bramie Trockiej, całe Łukiszki oraz zabudowania położone wzdłuż Wilii „*ex ista parte civitate respiciente*”.

Ten stan w zasadzie potwierdza relacja o stanie diecezji z 1697 r., która podaje, że w mieście Wilnie wewnątrz murów istnieją dwie parafie, tj. kościół katedralny oraz kościół pw. św. Jana²⁸. Oprócz tych dwóch parafii relacja informuje o istnieniu parafii przy kościele pw. św. Ignacego „*pro solis Germanis*”²⁹. Według tej relacji poza murami miasta istniały cztery dalsze parafie: pierwsza przy szpitalu dla ubogich św. Nikodema, druga przy innym szpitalu św. Stefana, trzecia przy kościele dominikańskim pw. św. Filipa i Jakuba³⁰ i czwarta przy kościele św. Piotra, który należał do kanoników regularnych, „*contra quos rebellantes recenter orator obtinuit decisionem in Sacrae Rotae auditorio declarantem non subsistere exemptionem ab ordinaria iurisdictione per eos indebite praetensam*”³¹.

Do problemu rozgraniczenia parafii powrócono na synodzie biskupa Brzostowskiego z 1717 r. W artykule *De limitibus Parochiarum* prawodawca synodalny zwrócił uwagę na szkody, jakie wynikają dla duszpasterstwa z powodu nieznamości granic parafii, jak również z powodu złego zarządzania i postanowił zgodnie z zaleceniami Soboru Trydenckiego jak najszybciej zebrać na synodzie informacje na temat stanu kościołów i w następnej kolejności wyznaczyć komisarzy z kancelarii biskupiej do ich określenia i rozgraniczenia³². Konkretnych decyzji w tej sprawie jednak nie podjęto. *Ordo Ecclesiarum* dołączone do akt synodalnych zawiera jedynie spis parafii i duchowieństwa. W Wilnie wymienia następujące kościoły: św. Jana, św. Piotra na Antokolu, św. Augustyna na Zarzeczcu, Świętej Trójcy,

²⁶ Przechodząca dalej w tzw. Trakt Batorowy (S. Batoro g.).

²⁷ Z powodu braku funduszy biskup M. Zienkowicz w 1784 r. przyłączył do kościoła św. Stefana parafię na Zarzeczcu. Kościół pw. św. Stefana pełnił funkcję kościoła parafialnego do 1814 r. Por. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, dz. cyt., s. 170, 172.

²⁸ *Relationes status dioecesium*, dz. cyt., s. 100.

²⁹ *Relationes status dioecesium*, dz. cyt., s. 100-101. Do tego kościoła ze św. Anny przyniosło się niemieckie bractwo św. Marcina. Por. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, s. 165, 170-171; G. Rąkowski, *Ilustrowany przewodnik po zabytkach kultury na Litwie*, Warszawa 1999, s. 333.

³⁰ Prawa parafialne nadał temu kościołowi biskup A. Wojna. Por. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, s. 171.

³¹ *Relationes status dioecesium*, dz. cyt., s. 101.

³² *Decreta et Universa Acta Synodi (1717)*, Cap. VIII, dz. cyt., s. 68.

Świętych Nikodema i Józefa i św. Marii Magdaleny³³. Synod nie wymienia parafii katedralnej.

Również relacja o stanie diecezji z roku 1733 nic nie wspomina o parafii katedralnej³⁴ i wymienia pięć kościołów parafialnych „*in hac Vlnensi urbe*”: pierwszą i główną przy kościele pw. św. Jana Chrzciela pod zarządem jezuitów, drugą przy kościele pw. św. Stefana „*extra urbem*”, trzecią przy kościele pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła na Antokolu, czwartą na Zarzeczcu, administrowaną przez kanoników regularnych, piątą Świętych Nikodema i Józefa³⁵. „Wszystkie poza murami z solidnego muru, oprócz czwartego drewnianego na Zarzeczcu. Wszystkie posiadają chrzcielnicę³⁶. Te same kościoły parafialne wymienione są w relacjach z 1741 r.³⁷ i 1746 r.³⁸ Obydwie relacje podają tytuł kościoła na Zarzeczcu pw. św. Bartłomieja.

Do problemu określenia i rozdzielenia parafii powrócono na synodzie diecezjalnym w 1744 r. W artykule *De Parochiarum Dislimitatione* widać wyraźne odwołanie do artykułu 8. synodu z 1717 r., który tej sprawy dotyczył. Ponieważ na tym synodzie nie udało się dokonać rozgraniczenia parafii i z tego powodu wierni nie zawsze mieli pewność, gdzie mogą ważnie i godziwie przyjmować sakramenty święte, aby też położyć kres sporom w sprawie granic parafii, synod z 1744 r. postanowił takiego rozgraniczenia dokonać³⁹. Rzeczywiście w rozdziale tym zamieszczono *Ordo et Numerus Decanatum, Ecclesiarum*, które tego rodzaju ustalenia zawiera. *Ordo* wlicza najpierw wszystkie kościoły w mieście Wilnie w liczbie 24, zaś w dalszej części zawiera opis granic parafii, tych samych, których granice zdefiniował synod Kotowicza z 1685 r.: św. Jana, św. Stefana, Świętych Józefa i Nikodema, na Zarzeczcu i Świętych Piotra i Pawła. Synod potwierdził, że do parafii św. Jana należy całe miasto Wilno wewnątrz murów, natomiast poza murami tereny po prawej stronie od Bramy Trockiej, wszystkie domy i place wokół kościoła św. Grzegorza aż do mostu, gdzie Wilenka wpada do Wilii, wszystkie domy koło kościoła św. Filipa i Jakuba oraz całe Łukiszki po tej stronie Wilii „*usque ad Łukiscos Collegii Academi-*”⁴⁰.

³³ *Decreta et Universa Acta Synodi (1717), Ordo Ecclesiarum et Cathalogus Universi Cleri Dioecesis Vlnensis*, s. 137.

³⁴ Relacja nie wymienia także parafii św. Ignacego. Nie wspominają o niej kolejne relacje aż do roku 1749.

³⁵ *Relationes status dioecesium*, dz. cyt., s. 121-122.

³⁶ *Relationes status dioecesium*, dz. cyt., s. 122.

³⁷ *Relationes status dioecesium*, dz. cyt., s. 141-142.

³⁸ *Relationes status dioecesium*, dz. cyt., s. 158.

³⁹ *Synodus Dioecesana Vlnensis (1744)*, cap. XXXII, s. 36.

⁴⁰ *Synodus Dioecesana Vlnensis (1744)*, dz. cyt., s. 38. Dalej synod wymienia położone poza murami miasta kościoły pw. św. Grzegorza, św. Filipa i Jakuba, zaś poza mostem

Potwierdzając prawa parafialne kościoła św. Stefana, ustawodawca synodalny stwierdził, że jej granice bieżą przez cały plac przed Bramą Rudnicką aż do kościoła parafialnego wraz z jego przyległościami, wokół drogi rozgraniczającej przedmieście i plac przy Ostrej Bramie, wzdłuż drogi prowadzącej *ad Vigros* przez kanały miejskie aż do Bramy Trockiej, ponadto wsie *Ponary, Leśniki, Rowiancy, Zaścinki, Waka Biała, Popowszczyzna, Nowosiółki* i *Joczuny*.

Kościółowi prepozyturalnemu pw. św. Stefana synod przyznał zgodnie z postanowieniami synodu diecezjalnego z 1685 r. „*ex antiquo iure*” cały plac przed Ostrą Bramą i przedmieścia przy tym placu do rzeki Wilenki, *Popławy* i tereny do nich przyległe, majątek *Gory* z pobliskimi wsiami⁴¹.

Synod potwierdził również prawo prowadzenia duszpasterstwa i udzielania sakramentów kanoników regularnych od pokuty na Zarzeczcu w granicach określonych na synodzie Kotowicza z 1685 r., czyli od Bramy Spaskiej aż do ostatnich domów przy drodze połockiej stanowiących granice przedmieścia po drugiej stronie Wilenki⁴².

Następnie synod potwierdził, że do parafii pw. św. Piotra na Antokolu należą wsie *Rakanciszki, Wikuciany, Florany, Szacieniki, Kiwiszki, Haydumy, Szkoystery, Mackany, Koyrany, Gutderki, Antowile, Wiszupy* oraz przedmieście Antokol „*ubi est Ecclesia RR.PP. Ord. SS. Trinitatis de redemptione Captivorum*”. Z terenów leżących po drugiej stronie Wilii pozostawiono przy parafii antokolskiej tylko *Snipiszki*. Natomiast wymienione w aktach synodu z 1685 r. wsie *Werki, Boltupie* i *Jeruzalem* przyłączono do powołanej decyzją synodu Zienkowicza nowej parafii w Werkach, którą powierzono dominikanom⁴³.

i Wilią nowicjat jezuitów oraz kościół św. Rafała. Wspomina także o zborze kalwińskim poza Bramą Wileńską.

⁴¹ Synodus Dioecisana Vilmensis (1744), dz. cyt., s. 38-39. W dalszej kolejności akta synodalne wymieniają kościół misjonarzy i kościół wizytek „*extra Portam Subocz dictam*”.

⁴² Synodus Dioecisana Vilmensis (1744), dz. cyt., s. 39.

⁴³ Synodus Dioecisana Vilmensis (1744), dz. cyt., s. 44. Synod przydzielił do tej parafii następujące miejscowości: *Boltupie, Werki, Jeruzalem, Oszkinie, Gulbiny, Szuksztule, Krikieliszki, Babiny, Rzesza, Bednary, Eytminy, Giedwidzie, Pustołowki, Pikuciszki, Gieneyciszki, Poszyle, Gieglowce, Buywidziszki, Söldenie, Grykienie, Awizenie, Malinowcy, Ponaryszki, Nowosiółko, Zameczek, Wydawciszki, Burgule, Suderwa, Szylany, Pelikany, Podziekaniżki, Białuny, Krawczuny, Zuiany, Łoycie, Rosteniany, Kapliczniki, Syderance, Legaćo, Lipeyki, Podworze, Pukiance*. Parafii Werki nie wymienia się w spisie parafii dekanatu wileńskiego zamieszonego w aktach synod z 1717 r. Por. *Decreta et Universa Acta Synodi* (1717), s. 137-138. Natomiast w *Status Ecclesiasticus Dioecesis Vilmensis* synodu Zienkowicza z 1744 r. parafia ta jest już wymieniana. Por. *Synodus Dioecisana Vilmensis* (1744), s. 175. Ks. J. Kurczewski podaje, że kościół w Werkach był pod zarządem dominikanów do 1850 r. Po ich ustąpieniu, „jako parafialny zostaje pod zarządem księży świeckich”. Por. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, dz. cyt., s. 174.

J. Kurczewski w swoim dziele *Biskupstwo wileńskie* zamieścił spis kościołów w diecezji wileńskiej według synodu biskupa Zienkowicza z 1744 r. i wylicza następujące kościoły parafialne w mieście Wilnie: św. Jana, św. Piotra, św. Stefana, Świętej Trójcy, św. Nikodema, św. Marii Magdaleny, Zarzeczce – św. Augustyna (św. Bartłomieja). Katedra wileńska i pozostałe świątynie w liczbie 21 wymienia jako kościoły nieparafialne⁴⁴. Jest to jednak zestawienie dokonane przez samego autora na podstawie zamieszczonego w aktach tego synodu *Ordo* i *Status Ecclesiasticus*, czyli spisu dziekanów, prepozytów, proboszczów, komendarzy, wikariuszy i altarzystów według parafii. Samo *Ordo* wymienia wszystkie kościoły wileńskie podane przez Kurczewskiego, poczynając od katedry w łącznej liczbie 24, ale w innej kolejności i nie dokonuje rozróżnienia między kościołami parafialnymi i nieparafialnymi.

W relacji z 1749 r. mówi się wprost o sześciu parafiach w Wilnie: św. Jana pod zarządem jezuitów, św. Nikodema poza murami, św. Stefana na przedmieściu, św. Piotra pod zarządem kanoników laterańskich, na Zarzeczcu pod administracją kanoników regularnych i św. Ignacego „*pro solis Germanis*”⁴⁵. Sprawozdanie nie zalicza do kościołów parafialnych wymienionego na synodzie Zienkowicza kościoła pw. św. Marii Magdaleny. Biskup nie ogranicza się jedynie do samego wyliczenia parafii wileńskich, ale zamieszcza również ich krótką charakterystykę. Parafia świętojańska ma stałego wikariusza, który otrzymuje wynagrodzenie z dóbr parafialnych oraz sprawuje duszpasterstwo w całym mieście „*intra moenia*”. Proboszcz parafii św. Nikodema posiada prepozyturę. Również parafia św. Stefana na przedmieściu posiadała wcześniej prepozyturę i kilku mansjonarzy, lecz do dzisiaj z powodu opuszczenia i braku dochodów nie jest w stanie utrzymać mansjonarzy, choć sam kościół został staraniem biskupa odbudowany. Kościołem zarządza jeden kapłan „*ex clero saeculari*”, który służy nawracającym ubogim braciom i posiada upoważnienie Stolicy Apostolskiej do kwestowania, aby z tych ofiar żywić ubogich braci. Szósta parafia przy kościele pw. św. Ignacego, gdzie Niemcy posiadają swoje bractwo i wszystkie pobożne modlitwy odprawiają. Następny akapit zawiera informację, że w kościele katedralnym nie sprawuje się duszpasterstwa i nie ma w nim chrzcielnicy.

Kolejne relacje o stanie diecezji wileńskiej z drugiej połowy XVIII w. nie zawierają danych na temat kościołów parafialnych w Wilnie. Można przyjąć, że w zasadzie do końca tego stulecia nie zaszły jakieś istotniejsze zmiany. Potwierdzają to chociażby raporty dziekańskie pochodzące z tego okresu. Raport roczny dekanatu wileńskiego z 1781 r. wymienia kościoły św. Nikodema na Przedmieściu, św. Stefana *Ditto*, zarzecki księży augustianów i św. Piotra kanoników laterańskich⁴⁶. Natomiast raport dziekań-

⁴⁴ Por. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, dz. cyt., s. 178.

⁴⁵ *Relationes status dioecesium*, dz. cyt., s. 173.

⁴⁶ Raport Dekanatu Wileńskiego z Roku 1781₈₀ Sporządzony, CAAL F 694-I-59, s. 21.

ski z 1791 r. wymienia sześć kościołów wileńskich i podwileńskich: św. Jana, św. Stefana, św. Nikodema, św. Piotra oraz Zarzecze⁴⁷. Nowe parafie były erygowane przy istniejących w Wilnie świątyniach już po rozbiorach, np. kościół pw. św. Kazimierza stał się parafialnym w 1799 r.⁴⁸, czy kościół pw. Świętej Trójcy w roku 1807⁴⁹.

Tabela 1. Kościoły parafialne w Wilnie według akt synodów wileńskich, relacji o stanie diecezji i relacji dziekańskich (XVI-XVIII w.)

Relacja 1609	św. Jana
Relacja 1651	katedra św. Jana
Synod 1669	św. Jana św. Piotra na Antokolu
Synod 1685	św. Jana św. Piotra św. Stefana Świętych Józefa i Nikodema Zarzecze katedra
Relacja 1697	kościół katedralny św. Jana św. Ignacego (niemiecki) św. Nikodema św. Stefana św. Filipa i Jakuba św. Piotra
Synod 1717	św. Jana św. Piotra na Antokolu św. Augustyna na Zarzeczu Świętej Trójcy Świętych Nikodema i Józefa św. Marii Magdaleny
Relacja 1733	św. Jana Chrzciciela św. Stefana Świętych Apostołów Piotra i Pawła św. Bartłomieja na Zarzeczu Świętych Nikodema i Józefa

⁴⁷ Raport Roczny z Dekanatu Wileńskiego od R^u 1790 Jan. 1° do R^u 91 Jan. 1° Dnia, CAAL F 694-I-59, s. 28. Parafia w Kalwarii powstała po odejściu dominikanów. Por. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, dz. cyt., s. 174.

⁴⁸ J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, dz. cyt., s. 170.

⁴⁹ J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, dz. cyt., s. 168.

Synod 1744	św. Jana św. Piotra na Antokolu św. Stefana Świętej Trójcy św. Nikodema św. Marii Magdaleny Zarzecze – św. Augustyna
Relacja 1749	św. Jana św. Nikodema św. Stefana św. Piotra Zarzecze św. Ignacego
Raport dziekański 1781	św. Nikodema św. Stefana Zarzecze św. Piotra
Raport dziekański 1791	św. Jana św. Stefana św. Nikodema św. Piotra Zarzecze